

Egy köztéri alkotás és közönsége

Mennyire ismerjük a művészetek nyelvét, mit igazol a művészet-ről formált értékelésünk? Erre a kérdésre kerestem a választ egy olyan felmérés segítségével, amelyre Borbás Tibor balassagyarmati Petőfi-szobrának avatása adott alkalmat. Mivel kisvárosról van szó, s mert a szobor a Balassagyarmaton eddig felállított alkotásokhoz viszonyítva egyáltalán nem nevezhető szokványosnak, hetekig szinte futballmérkőzések szenvedélyes vitáinak konkurensévé vált. Így nyílt lehetőség az alábbi vizsgálódásra.

*

Borbás Tibor modellül azt a Petőfit választotta, aki már túljutott első erőpróbaiban, a konvenciók szétpróbjának járó felhördüléseken, fogcsattogtatásokon. Megérezte erejét, küldetését, amit Szerb Antal így fogalmaz meg: „Hogy Petőfi nem volt vallásos a szó általános értelmében, annak csak az lehet a magyarázata, hogy a vallási energiáit transzponálta valami másra, vagyis hogy a maga módján volt vallásos. Petőfi vallásossága a szabadságimádata volt. Azt az áhitatot, rajongást, önfeláldozási vágyat, amit a hívő Isten lábához helyez, ő a szabadságnak szentelte. Amint a hívő lélek minden vallásán keresztül él meg és vallásának értékrendszeréhez már hasonlóképpen, Petőfi is a világot a szabadság jegyében éli át. Az a játék szép, amely a szabadság ihletését érezteti, az a tett jó, amely szabad és a világszabadság felé vezet”.

Ennek a küldetésnek a prófétáját látjuk a másfél-szeres bronzszobor figurájában. Azt a költőt, akinek plasztikai megformálásakor már külső megjelenési formája a lényeges, nem az öltözködés és nem is az arányos testi felépítettsége, hanem a gazdag skálájú indulatok által egy akaratként mozgó test, amely vívódásainak, küzdelmeinek, zord sejtelmeinek is hordozója. A dinamikus előrelepő, szikár alakot a nagy koponya súlyosan lehúzza, arckifejezése gondolati magábaforradulást, nemes szellemiséget sugall. Kezei ökölboszoritottak, a kar és a test között a szélben megfeszülő pelerin szárnyként kiemel a figurát. Egyszerre jelenti az ellenerővel szembeni küzdelmet, s az eszméit tisztaságnak, az ügy igazságának szárnyalását. A nagy szerkezeti egységek biztos kezű megfogalmazása, hitele okozza a mozdulat túlfűtöttségét. A belső felületek redőin tördelve ugrál a fény, s diadalmas lendülettel ível a feszülő nagy formákon. Az alak nélkülöz minden teatrális pátoszt, megtartja a költő lényegi énjét.

A szobrot 1977. március 15-én avatták a balassagyarmati Palócligetben. Környezetében már több szobor található, s hogy a lakosság hogyan fogadja a legújabbat, ennek felmérésére nyílt lehetőség. A vizsgálat célja nem az volt, hogy szavazattöbbséggel elfogadtassuk vagy elmarasztaljuk az alkotást, hanem, hogy felszínre kerüljenek azok az adatok, amelyekből következtethetünk arra, itt és ma milyen igényeket támasztanak egy (ezzel a) műalkotással szemben. Végül is az indokokra voltam leginkább kíváncsi, mert szélsőséges értékek között csapongtak. Voltak, akik a szobor avatásakor meghatottságukat nem tudták leplezni; voltak magyartanárok, akik tanítványaik gyűrűjében a költő megcsúfolásának tulajdonították a szobrot; voltak akik denevéreknak gúnyolták, mások a „forradalom viharadarát” látták benne. Egyesek a város nemes gesztusát értékelték, akadtak, akik a művész szellemiségét dicsérték stb... Ezeket a legjellemzőbb véleménynyilvánításokat áttekinthető rendszerbe foglalva készült el a felmérőlap. Az őszinte véleménynyilvánítás érdekében nem kértem, hogy az alanyok megnevezzék magukat.

A felmérőlap négy egységből áll. Az első eligazítást ad a lap használatához, a másodikban öt alternatív minősítő megjegyzés található, a harmadik ugyancsak alternatív adatokat tartalmaz, amelyekkel az előző minősítést indokolni kell. Ez a szektor adja a legértékesebb információt. Nevezetesen az derül ki belőle, hogy az alanyok milyen „elvárásai” vannak a művészi tárgy iránt, mennyire tud a művészet sajátos törvényei, kifejezési eszközei, önálló nyelve, a vizuális, plasztikai nyelv berkeiben eligazodni, a sokszor összetett, szimbolikus, allegorikus jelentéstartalmakból olvasni, mennyire terhelik fogékonyságát különböző látáskonvenciók, kialakult skémák, mennyire tud kreatív kapcsolatot kialakítani a művel, értékítéletei mennyire esztétikai megalapozottságúak. A negyedik szektorban az alany korára, foglalkozására, iskolai végzettségére vonatkozó adatokat kértem, amelyek szintén nélkülözhetetlenek az anyag feldolgozásánál, hiszen majd ennek alapján tudunk összehasonlító elemzést végezni, s tanulságokat levonni (pl.: a vizuális nevelés határfokáról az időben és a művelődés különböző szintjein).

Az 1977. május hónapban elvégzett első felmérést egy év elteltével ismét elvégeztem.

Az egyes korcsoportok szerinti minősítésekkor a pozitív-negatív véleménynyilvánítások aránya egyedül a legfiatalabb korosztálynál mutatott a kedvező fogadtatás irányába. Ez értékelendő, mert az új iránt való nyitottságra utal. (Viszont az figyelmeztető jel, hogy itt a legnagyobb az érdektelenség aránya is.)

Legmagasabb a kedvező fogadtatás százalékos értéke a 21–36 éves korosztálynál. Ez az egyedüli csoport, ahol sem az 1977-es, sem az 1978-as vizsgálatnál nem akadt közömbös alany. A legldösebb korcsoportban legkisebb a befogadásra való hajlandóság.

A következőkben azt figyelhetjük meg, hogy a különböző előjeli minősítésekhez művészetkritikailag mennyire releváns indoklások kapcsolódnak, s ezek hogyan alakultak a korcsoportok és azon belül pedig a társadalmi rétegek viszonylatában.

A 14–20 éves korosztályon belül három intézmény, a Balassi Bálint Gimnázium, a Szántó Kovács János Szakközépiskola és az ipari szakmunkásképző intézet diákjainak adatait „bontottam meg”. A többi korcsoportnál külön vettem a munkást (ezen értve a szakmunkást, betanított munkást, segédmunkást, mezőgazdasági fizikai dolgozót), az értelmiségit (vezető állású, értelmiségi, egyéb szellemi foglalkozású), a harmadik csoportba egyéb megjelöléssel a kisiparosokat, szolgáltatásban dolgozókat, háztartásbelieket, nyugdíjasokat.

Az egyes szektorban levő szavazatszámok és azok pontértékeinek összesítése után kaptam az egyik legizgalmasabb adatot, a bizonyos csoportok által leadott szavazatok átlagpontértékét. Ez az indoklások minőségét jelző szám korántsem mutat összefüggést a minőségi skálára leadott szavazati számarányokkal. Így a legmagasabb átlagpontérték a „tetszik, elfogadom” minősítést adó alanyok indoklásai érték el (3,11 %-os), míg a „nem tetszik”-re minősítők, akik a legnépesebb csoportot alkották, a legalacsonyabbat (1,6 %-os átlagpontérték).

Az utóbbiak esetében vajon miben keresendő a magyarázat?

Miután Petőfivel kapcsolatos értékes és elfogadott képzőművészeti alkotás alig-alig akad (azok is inkább felszínes megjelenítésére, mint énjének képi kifejezésére törekedtek), így a róla készült „jölfésült” portré hatására konfliktusba kerültek a „szépfíú” elvárások és az új értelmezésű alkotás. Az eltérés hiányérzetet, feszültségeket eredményezett. Ezt bizonyítja, hogy leggyakrabban használták a „nem hasonlít” indoklást. Ebben mélyen benne foglaltatik a közönség gyakran negatív irányba befolyásoló, tudati kliséket kialakító vizuális információcsatornák kritikája éppúgy, mint azoké, akik a szellemi restség állapotába kerülve, képtelenek előzetes téves beállítódásuk fölé emelkedni.

Hangsúlyozom, az alacsony pontérték nem abból adódik, hogy a szobrot elmarasztalólag ítélték meg, hisz a választási lehetőségek között azonos arányban voltak magas pontértékű pozitív és negatív előjelű indoklások. Az alacsony átlagpontérték oka, hogy a képzőművészeti alkotással szemben mindig túlzottak az irodalmi elvárások, hogy a múlt század közepén megindult tisztulási folyamat eredményeként levedlett sallangokat még sokan visszasírják. Ez annál is érthetőbb, mivel Petőfi irodalmi alkotásaiban „főúri arroganciával összevissza dobálta a szavakat: komoly főnevek mellé mozgékony állítmányt, a rímet, amely a stófa harmóniáját volt hivatva megadni, arra használta fel, hogy a legtávolabb eső, legváratlanabb szavakat házasítsa össze, a stófa arra való lett, hogy az utolsó két sort teljesen elrontsa az előző hat sor hangulatát. Ily módon megszüntette a »poétikai dikciót«, a költészet ünnepélyes egyenruháját...” (Szerb Antal).

A felmérőlapból kiderült pontértékek alakulásában az a legbátrabb, hogy az az „egyenutal”, amitől Petőfi az irodalmat igyekezett megszabadítani, százharminc évvel később a képzőművészet formanyelvéből hiányolja majd a közvélemény igen széles rétege — akár az öt idézéző műalkotáson keresztül is. Érdemes tovább keresni az anomáliákat.

*

Az egyes korcsoportok és a korcsoportokon belüli tételezések átlagpontértékei is figyelemre méltóak: legmagasabb a középiskolásoké, utána fokozatosan csökken a 42. évvel bezárólag.

A diákok igényes érvelései magyarázhatók azzal, hogy egy jelentősen javuló nevelési-oktatási-köznevelési közegben kezdhetők tanulmányaikat, másrészt, hogy az ismeretanyagot „frissen” birtokolják — ami már korántsem mondható el az azt követő korosztályokról, de legalábbis azok széles rétegeiről.

A művelődés permanenciájának hiányáról van szó tehát. (A közel-múltban ötszáz személy megkérdezésével végeztem egy vizsgálatot, amely bizonyosságot szolgáltatott arra az amúgy is valószínűnek látszó sejtésre, hogy szignifikáns összefüggés van az iskoláskorban az iskolán kívüli művelődési lehetőségekben való részvétel és a felnőttkori művelődési aktivitás között.) A felnőttkori avatott művelőzetnek is a szerzett ismeretek folyamatos felszínén tartása, megújítása az alapja. Erre a hiányosságra derít fényt az összesítésben a diáktól távolodó korcsoportok átlagpontértékeinek csökkenő tendenciája is.

Ez minden réteg, még az értelmiségiek adatainál is kimutatható, ahol pedig azt várnánk, hogy a megszerzett magas szintű ismeretek és az igényes iskolai stb. munka az önművelés kényszerítő igényét alakították ki.

Az átlagpontértékek egyenletes csökkenése az utolsó korosztálynál irányt vált. A nyugdíjasok, illetve a nyugdíjaskor közelébe kerültek értékítéletei ismét kvalitatívabbak. Ez a trendvonal valamennyi rétegnél hasonló. Kivétel egyedül a munkások adatai alapján elkészített diagram mutat, ahol a csökkenő értékű tendencia tovább halad.

A munkásréteg első korcsoportjához a szakmunkástanulók adatait használtam fel, akiknek a válaszaik különben leggyengébbnek nyilvánultak a három iskolatípus diákjai közül. Ez az érték — amint látni fogjuk — az 1978. évi felmérésnél még tovább romlik, és valamennyi réteg és korcsoport közül a legalacsonyabb szintet adja. (Elkerülhetetlenek az ilyen adatok láttán az indulatos gondolatok. Ugyanis az ipari tanulók több éve a 14–16 éves népességnek 40% körüli arányát teszik ki. Bár ha kezünkbe vesszük ezeknek az intézményeknek a tanterveit, nem csodálkozhatunk az eredményen: művészi, esztétikai ismereteket nyújtó tantárgyaik alig vannak, azok is inkább a szakmához kötődő ismeretekre szorítkoznak.) Az is megállapítható, hogy a diákok közül legnagyobb arányban a szakmunkástanulók tanúsítanak közömbösséget.

(Folytatás a 19. oldalon.)

(Folytatás a 14. oldalról)

Igen magas átlagpontértéket produkáltak ugyanakkor a Balassi Bálint Gimnázium diákjai. Mindkét felmérésnél valamennyi korcsoport és réteg közül a legmagasabbat. Érdekes, hogy átlagon felüli arányban nemtetszésüket nyilvánították ki a szobor iránt (1978-ban 71,4 %). Indokaik mind magas pontértékűek, úgyhogy az átlagpontérték az 1977-es felmérésnél 4,33 pont, 1978-ban 4,57 pont. Valószínű, hogy minősítésük alakulásában bizonyos elítélet is közrejátszott, ugyanis a gimnázium udvarán áll egy „aránylag gyengén sikerült” Borbás-alkotás, ami olyan erős ellenérzést válthatott ki a művész iránt, hogy az ítéletalkotásnál ezt nem tudták kiküszöbölni (leplezni). Ezt a tényt támasztja alá a gimnázium tanárainak véleménynyilvánítása is: szinte valamennyiük ítéletét a nemtetszési mezőben találhatjuk (pontértékeik szintén igen magasak).

A legkvalitásosabb válaszokat az értelmiség adta. A munkás és az egyéb megjelölésű rétegcsoportok kb. azonos szintet tartva, erősen elszakadtak az értelmiségtől. Ez a szintkülönbség korántsem megnyugtató. Ugy tűnik, hogy bár a kulturális javak igazságos elosztásának a feltételeit megteremtettük, művelődési gyakorlatunk még nem tudta megtenni a döntő lépést az irányban, hogy a kultúra fogyasztása iránti igény is megközelítőleg azonos szintet mutasson a különböző társadalmi rétegek esetében. Persze az az alacsony pontérték, amit az első és a harmadik társadalmi rétegnél találtunk, abban az esetben lenne igazán lehangozó, ha azt jeleznék, hogy ennek a szintnek az átlépését az egy-egy rétegre átfogóan nehezedő akadályok nem teszik lehetővé. Az egyes adatok azonban azt mutatják, hogy ilyen stabilizálódásról szó sincs. Az átlagpontértékek a legváltozósabb minőségű válaszok eredményeként jöttek létre.

Bármelyik korosztályt vesszük is alapul, sajnos egyik sem dicsekedhet azzal, hogy a vizuális nevelés korszerű, vagy legalábbis elfogadható közegében nevelkedhet az általános, de akár a középiskolási szintű tanulmányai során is. Az 1970-es évek elejéig katasztrofális volt a szakemberhiány. A rajzot képesítés nélkül érettségizettek „oktatták”, akik legalább olyan keveset kaphattak tanulmányaik során a képzőművészet lényegéből, mint amennyit most volt tanítványaik produkálnak. Napjainkra javult a helyzet, mégsem mondhatjuk el, a rajzoktatás feltételei megfelelő mértékben fejlődnek. A rajzoktatást elősegítő eszközök tárháza osztályonként egy-egy kritikán aluli minőségű diasorozatból áll; a rajzórák száma az utóbbi időkben egyre csökken; még mindig nem lehet a mozdítható rajzórák rendszerét megoldani (akárha a testnevelésórák mintájára), s ezt kiállítás-megnyitók, művész-közönség találkozók látogatására — előírtan — felhasználni. Az iskolák fejlesztésekor általában a legutolsó megvalósítandó feladat a rajzterem kialakítása. A tanmenetek inkább a kézügyesség, mint a látás fejlesztését helyezik előtérbe. (Ennek következtében születnek meg később a csodálatos technikával készült virágállványgiccek, vaskapucgicsek, kertgiccek, lakásgiccek, településgiccek...)

1978. május elején megismétltem a felmérést. Úgy gondoltam, hogy a szobor körül fellángolt szenvedélyes viták egy idő után elcsendesednek, a véleménynyilvánítások megfontoltabbá válnak. Biztam abban is, hogy a felvetett probléma sok embert arra készítet, hogy a tárggyal kapcsolatban az ismereteit kibővítsék. Az első szembeötlő változás az, hogy a tetszés-nemtetszés mezőben megközelítőleg 6 %-kal csökkentek a szélsőséges véleménynyilvánítások. 5 %-kal növekedett azoknak az aránya, akik elfogadják az alkotást, több mint 3 %-kal a közömbösséget mutatóké. 3,3 %-kal csökkent az alkotást elutasítók aránya. A műalkotás befogadása legkisebb hajlandóságot a legidősebbek korcsoportja mutatja (bár az előző évi felméréshez viszonyítva 12 %-kal kevesebben utasították el), s jelentősen megnövekedett a közömbösek aránya.

A két felmérés között a legnagyobb stabilitást a 21—36 évesek korcsoportjában tapasztalhatjuk. A műalkotás elfogadási és elutasítási mezőjének összesítései után századszázalékos ekvivalencia mutatható ki! Eltérést csak a szélsőséges megnyilvánulások visszaesésében láthatunk.

„Még a párbaj nem ért véget...”

— Kezdetben sok konfliktusunk volt a környezetünkkel, nem nézték jó szemmel, amit csinálunk. Tulajdonképpen a viselkedésünkkel szereztünk haragosokat, a topis viseletünkkel voltunk kirívóak. Balassagyarmat pedig eléggé kisváros. Kispolgárok lakták, ami még most is megmutatkozik. Az ellenvetésekre aztán mi úgy reagáltunk, hogy „most egy kis csoportosulás van, arra mindenki odafigyel. Aztán vannak, akik jó szemmel nézik, vannak akik nem. Itt

elsősorban az idősebbekre gondolok. Nekünk már nincsenek előítéleteink, nem vagyunk konvencionálisak. Tovább tudunk ettől lépni. Mindent meg akarunk ismerni. Én például úgy vagyok vele, ha tudom valakiről, hogy valamilyen zűrös dolga volt, én ahhoz szinte vonzódok. Meg akarom ismerni azt az embert, hogy miért történt vele az egész. Mit csinált és miért csinálta. Úgy gondolom, hogy hagyni kell mindenkét visszatérni a közösségbe. Ha valaki hibát csinált, ne tekintjük örök életére bűnösnek, hanem adjuk meg a lehetőségét annak, hogy megint teljes ember legyen. Ehhez elsősorban akarat kell, meg az, hogy legyen meg mindenki benn a jószándék a változáshoz, változtatáshoz. A csoport munkája — ahogyan együtt vagyunk, ahogyan együtt dolgozunk —, az változtat meg bennünket, mindnyájunkat...

Hasznos lehet a közömbösséget mutatók korcsoportonkénti összehasonlító adatainak elemzése. Miután a két felmérés eredményei ebben a mezőben nem változtak, ezek a viszonyok megközelítőleg standardizálódottnak tekinthetők. Megdöbbentő, hogy a legfiatalabb korosztály mutatja a legnagyobb mértékű közömbösséget, s hogy a közvetlenül őket követő korcsoportban (ahol egyébként szám szerint a legtöbb alanyt kérdeztem meg) egyetlen érdektelent sem találunk! (Kérdés, hogy mi okozza ezt az ugrásszerű aktivistaváltást. Itt nemigen van hely ennek a ténynek a kibontására, de valószínű, hogy az önállóulási folyamat lezáródásának határait találhatjuk az egyén 20—21. éve körül.) Ettől a korcsoporttól a trendvonal egyenletesen emelkedik.

Attérve az indoklások minőségének összehasonlító értékelésére, valamennyi feldolgozott adat összesített átlagpontértéke 1978-ban az előző évihez viszonyítva 14,5 %-kal emelkedett — ami igen magas arány. Nem valószínű, hogy ez a mutató jelezne az egyévi időegységre jutó igényszint emelkedésének az átlagát. Ennek az adatnak ilyen formán való alakulását nyilvánvalóan befolyásolta az előző évi felmérések alatt érezhető indulatok légkör szétfoslása, az egymásnak szegezett ellenérvek elfogultságainak halványulása.

A változás másik tényezője a szobor által létrehozott motivációs készlet. Egy éven keresztül nyilván többet beszéltek, elmélkedtek az emberek nemcsak a Petőfi-szoborról, hanem ennek kapcsán a többi köztéri alkotásról is, a tárlatokon valószínűleg igyekeztek párhuzamot vonni a különböző megjelenési formák között, művész-közönség találkozók, kiállítás-megnyitók jobban felfigyeltek a vizuális nyelvi forma egy-egy rejtjelére. Ennek a motivációs készletnek az eredete egyrészt az egészséges lokálpatriotizmus, másrészt a megismerés emberi igénye. A kontrollfelmérés által felszínre került adatok összehasonlító vizsgálata eredményeként jöttek elő olyan tények, amelyek azt bizonyítják, hogy egy-egy ilyen szoborállító aktus mobilizáló hatást fejthet ki az ember esztétikai szférájára. (Nem mehetünk el emellett anélkül, hogy ne hiányolnánk az ilyen alkalmak köréből a műalkotás befogadást elősegítő anyagokat, a képzőművészeti kritikát, a közlő fórumokat — s itt nem kimondottan a központi sajtóra gondolok, hanem a helyi sajtótermékekre, kiadványokra, amelyek legtöbbször megelégednek az átadás ceremóniájáról szóló híradással.)

Visszatérve a táblázatok adatainak feldolgozásához! Miből tevődik össze az a 14,5 %-os pontérték-emelkedés? Az első korcsoport kivételével — ahol kis mértékű visszaesés tapasztalható — minden további szektorban kb. 0,5 pontos átlagérték-emelkedés mutatható ki. Az átlagpontérték trendvonalát továbbra is megtartotta az előző formáját. A legmagasabb átlagpontértéket most is a gimnazista diákok indoklásai érték el, legalacsonyabbat az „ipari tanulóké”. A munkás, értelmiségi és egyéb megjelölés alatt jelentkező értékek sorrendiségben továbbra sincs változás. Viszont az átlagértékek emelkedése nagyobb a munkás s az egyéb kategóriában. Ennek a ténynek az ismerete azért is jelentős, mert aláhúzza azt a fellevét, miszerint, bár a tömegek és a művészet egymásratalálása viszonylag lassú, a társadalmi fejlődés ütemétől függő folyamat, ez a fejlődés „sürgethető” a művészeti nevelés módszereivel.

Amint elkészül egy mű, s a nyilvánosság elé kerül, létrejön a vibráció a társadalom, az alkotás és a művész viszonylatában. Nem mindegy azonban, hogy milyen a rezgésszáma, ami természetesen az alkotás kifejezési potenciáljától éppúgy függ, mint az egyén kreatív viszonyulásától.

Az itt tárgyalt felmérésben ennek a befogadói viszonyulásnak a minőségét, flexibilitását vizsgáltam különböző csoportoknál és rétegek-nél. Ennek a viszonyulásnak a minősége mindkét oldalról fontos, akár a műalkotások szerepére gondolunk az egyén kiteljesedésében, akár a közvélemény alkotói programokat befolyásoló szerepére. Látszik tehát, hogy a művészetek előrehaladása mennyire igényli az értő társadalmi kritikát.

A felmérés eredménye is rávilágít arra, hogy sajnos egy-egy új értelmezésű mű sérti sok kortársunk ízlését, hogy sokan továbbra is a múltban keresik értékmérőjüket. Pedig a művészetben éppúgy nincsenek változatlan formák, mint a technikában vagy a társadalomban.

Halmi László

Így kezdődött beszélgetésünk a balassagyarmati járási művelődési ház színjátszó csoportjának tagjaival. Személyes sorsokról, beilleszkedésről, önmegvalósításról, közösségről, életformákról, a környezetet semlegességről, érdektelenségről, eredményekről, magányról, lehetőségekről és a lehetőségek hiányáról. Balassagyarmaton, ahol az 1960-as évektől az iparosítás és az ipari munkásság száma egyre gyorsabban nő. Immár Nógrád megye második iparközpontja, de sokan még ma is a „virágos Gyarmatra”, a hivatalnokvárosra emlékeznek itt nem kis nosztalgiával. Az Ifjúság-, a Lenin-, a Kun Béla-lakótelep modern háza mellett ott van az óváros is „mézeskalács”-házaival. Balassagyarmatról, ahol a két világháború közötti szélcsend még ma is sok esetben kísért, de ahol, főleg a fiatalokban egyre nő a lázadás a hagyományos helyi értékrend ellen.